

HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİNDE AKLIN KONUMUYLA İLGİLİ BAZI TARTIŞMALAR

Doç. Dr. Ali Osman Ateş
Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

Akıl-vahiy ilişkisi, vahye dayanan tüm dinlerde önemli bir konu olmuştur. Akıl, bazen vahyin söylemini anlayıp yorumlamakta zorlanmıştır. İslâm vahyi ise akla hitap etmiş, aklın kullanılmasını istemiştir. Ancak, tarih içerisinde bazı dönemler hariç İslam toplumları akli geri plana iterek, nakli / geleneği ön plana çıkarmışlardır. Bunun sonucunda da gerilik ve çöküşü yaşamış, büyük kayıplara uğrayarak derin acılar çekmişlerdir.

Akli geri plana atıp, sadece nakille yetinme tarzındaki gelenekçi tutum günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Halbuki bu anlayışın bizi hurafelere bağlanmaya ve cehalete götüreceği açık bir husustur. Bu zihniyet, İslam dünyasında ilerleme ve gelişmenin önünü kapamıştır. Hadisleri değerlendirmede aklın önderliğini reddetmiş, Kur'an'da aklın önemini vurgulayan çok miktarda ayet olmasına rağmen, akılla ilgili hadisleri uydurma sayarak reddetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Akıl, Vahiy, Akıl-Vahiy İlişkisi, Nakil, Gelenek, Hadis.

ABSTRACT

The relation between mind and revelation has been an important subject in all of the religions that are based on revelation. Sometimes mind experienced difficulties in comprehending and commenting on the doctrine of revelation. As for the revelation of Islam has addressed to mind and wanted mind to be operated. But in the post, Islamic societies had considered great importance for narration by disregarding mind. Therefore, they experienced the backwardness and the collapse, befell great losses and suffered much.

The traditionalist attitude which is in the manner of disregarding mind and satisfying with the narration; still exists today. Whereas it is a plain fact that this mentality leads us to superstitions and ignorance. This mentality had prevented the progress and improvement in Islamic world. Although there are a lot of verses in Qoran that emphasize the importance of mind; rejecting the leadership of mind in examining the hadiths, it had refused the hadiths which are concerning mind considering them as invented (apocryphas).

Key Words: Mind, Revelation, Narration, Tradition, Hadith.

Akıl-vahiy ilişkisi, tarih boyunca vahye dayanan tüm dinlerde önemli bir konu olmuştur. Akıl, bazen vahyin iddiasını anlayıp yorumlamakta zorlanmış, tereddüde düşebilmiştir. İslâm vahyi ise, akla hitap etmiş, aklın çalıştırılmasını, kullanılmasını istemiş, akletmemeyi, düşünmemeyi eleştirerek kınamıştır. Burada kaydetmek gerekir ki İslâm, akıl ve nakil dengesini en güzel bir şekilde sağlayan bir dindir. Bu dengenin korunup gözetildiği çağlarda, İslâm toplumlarının ilerleyip geliştikleri bir gerçektir. Bu düzenin bozulduğu devirlerde ise İslâm ülkeleri, çeşitli alanlarda gerilik ve çöküşü yaşamış, bu yüzden büyük kayıplara uğramış ve derin acılar çekmişlerdir. Hatırdan çıkarmamak gerekir ki, günümüzde de İslâm ülkelerinin mutluluk, huzur ve refahı, bu dengenin sağlıklı bir şekilde kurulup yaşatılmasına bağlıdır. Unutmamak gerekir ki, yarattığı her şeyde bir ölçü koyan Yüce Allâh,¹ elbette ki, bu konuda da bir denge kurmuştur. Bir toplumda, nakil / vahiy noksanlığının o toplumu ilâhî iradenin kontrolünden çıkararak yanlış yollara iteceği, aklın önderliğinin bertaraf edilerek sadece nakille yetinilmesinin ise, insanlığı hurâfe ve cehâletin karanlıklarına gömeceği açık bir husustur.

Bu yazımızda incelemeye çalıştığımız konuya, yaklaşık ondört asırlık bir zaman dilimini kapsayan bir başlık seçmiş ve bunu herhangi bir dönem veya bir coğrafya ile sınırlandırmamış bulunmaktayız. Çünkü bize göre bu konuda, İslâm'ın ilk dönemlerinde başlayan anlayış ve tutum açısından günümüzde de herhangi bir farklılık gözlenmemektedir. Bir başka deyişle, günümüzde İslâm dünyasında bu hususta mevcut tutum ve anlayışların kökleri İslâm'ın ilk devirlerine kadar uzanmaktadır. Çağımızda İslâm'ı anlama ve yorumlamada akla yer veren tutum, geçmişte Re'y Ekolü içerisinde yaşamaktaydı. Yine aynı konuda, tamamıyla nakli esas alan ve akla yer vermeyi reddeden gelenekçi anlayış ise, İslâm'ın ilk dönemlerinde Eserci / Hadisçi ekol içerisinde kendisine yer bulmaktaydı. Ayrıca belirtmek istiyoruz ki, biz bu yazımızda, *hadislerin değerlendirilmesi* ifadesiyle, bir taraftan hadislerin güvenilirliğine yönelik tutumları, diğer taraftan da hadislerin yorumlanması ve delil olarak alınması ile ilgili anlayışları kastetmekteyiz.

İslâm'ın ilk dönemlerine bir göz attığımız zaman, Hz. Peygamber'den sonra kişi ve toplum hayatında ortaya çıkan problemlerin çözümünde başlıca iki ekol göze çarpmaktadır. Bunlardan birisi *Hicâz*, diğeri de *Irak Medresesidir*. Emevîler'in sonu ile Abbâsîler'in başlangıcında Hicâz Medresesi'nden "*Eserciler*", Irak Medresesi'nden de "*Re'yciler*" doğmuştur. O zamanlar bu iki gruba, "Ehlü'r-Re'y" ve "Ehlü'l-Eser" de denilmiştir.ⁱⁱ Fıkâhî bakımdan, Ashâb-ı Hadîs'in Hicâz'da, Ashâb-ı Re'y'in ise Irak'ta hâkim olduğu söylenmekteyse de, re'y ve hadis ihtilafı üzerine kurulan böyle bir ayırımın en azından ilk iki asır için doğruluğunu kabul etmek güçtür. Çünkü Hicâz dışında ve Re'ycilerin

hâkim olduğu bildirilen Bağdâd, Kûfe, Basra, Vâsıt, gibi Irak şehirlerinde de pek çok hadisçinin yaşamış olduğu bir gerçektir.ⁱⁱⁱ Hadis Ekolü, nakli / geleneği temsil ederken, Re'y Ekolü ise, aklın kılavuzluğunu ön plana çıkarmaktaydı.^{iv} Bunlardan her birisinin, ortaya çıkan problemleri çözüme kavuşturmak için İslâm'ın ikinci temel kaynağı olan Sünnet'i delil alıp, hadisleri yorumlama ve değerlendirmede bazı metod farklılıkları vardı. Hadis kabulünde titizlik gösterip, sıkı şartlar ortaya koyan Re'y Ekolü, dinin temel kaynaklarında problemin çözümünü bulamadığında re'y ve ictihada yönelmiştir.^v Re'y, düşünüp taşındıktan, doğru olan yönü anlamak için araştırmada bulunduktan sonra varılan kanaat, görüş anlamına gelmektedir. Fıkıh Usûlü'nde, hakkında nass olmayan konulardaki ictihâdın temeli olan re'y, dînin gösterdiği düşünme yollarından gidilerek yapılan aklî bir faaliyettir. Lehindeki ve aleyhindeki rivayetler göz önüne alınarak, memduh ve mezmûm olmak üzere ikiye ayrılmış olan re'y, İslâm kültür tarihinde Hadis Ekolü'nün tesiriyle genellikle olumsuz anlamda şöhret bulmuştur.^{vi} Kaydetmek gerekir ki, Re'y Ekolü'ne mensup âlimlerin yerleştiği Irak bölgesinde, o dönemde, hakkında hüküm bulunmayan pek çok mesele ortaya çıkmakta ve bu durum, Irak'ta re'y ve kıyâsın artmasına sebep olmaktadır. Çünkü, Kûfe'ye yerleşmiş veya bir müddet için oraya gitmiş olan sahâbe, şüpheli gördükleri hadislerle amel ederek Hz. Peygamber'e yalan isnâd etmektense, re'y ve kıyâsla hüküm vermeyi tercih etmekteydiler. Nitekim Abdullâh b. Mes'ûd, kesin olarak hadis olduğu bilinmeyen sözlerle amel etmektense, re'y ve kıyâsla fetvâ vermeyi tercih eder ve bunun her türlü sorumluluğunu da yüklediğini söylerdi.^{vii} eş-Şehristânî (v. 548) ve Fahrüddîn er-Râzî (v. 606) gibi bazı İslâm âlimlerinin kaydına göre, Re'yciler, Iraklılar'dan yani Ebû Hanîfe ve taraftarlarından oluşmaktaydı.^{viii} Kısaca belirtmek gerekirse, Hz. Peygamber ve Sahâbe devrinde olduğu gibi, Tâbiîn döneminde de, akıl yürütme, muhâkeme yapma ve olayları birbirine kıyâs etme şeklindeki re'y kullanımı, hem Hadisçiler hem de Re'yciler tarafından kullanılmıştır. Hayatın akışı içerisinde çözüm bekleyen olayların sınırsız, nassların sınırlı oluşu, Re'y Ekolünü takip ettiği metodunda haklı kılan hususlardandı. Yine bu ekol mensuplarının çoğunlukla, Irak gibi uydurma hadislerin çokça yayıldığı bir coğrafyada yerleşmiş olmaları, kendilerinin hadis kabulünde sıkı şartlar gözetmelerinde, zayıf hadisleri delil olarak alıp amel etme yerine, re'y ve ictihada yönelmelerinde önemli rol oynamıştır. *Ancak sonraları İslâm dünyasının içine düştüğü ilmî ve fikrî durgunluğun sonucu olarak, bu ekol mensupları da ictihâdı bırakarak, önceki müctehidlerin fetvâlarını nakle başlamış ve zihniyet olarak Hadis Mektebi mensuplarıyla paralel bir nakilciliğe sarılmışlardır.*

Hadis Ekolü mensupları ise, daha çok Hadis ve Sünnet kültürünün çok yaygın olduğu Hicâz yöresinde yetişmişler ve ortaya çıkan problemleri sadece Kur'ân ve Sünnet ekseninde çözmeye çalışmışlardır. Bunlar, Hicâzlılar; yani Mâlik b. Enes, eş-Şâfiî, Süfyân es-Sevrî, İshâk b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel,

Dâvud b. Ali ve taraftarlarından meydana gelmekteydi. Bu âlimler de, ıstınbat ve kıyâs yapmalarına rağmen re'ycilerden sayılmamışlardır.^{ix} *Bu ekol mensupları, dinin gözettiği hiç bir sebebe, müçtehidin başvuracağı hiç bir asla, çeşitli konularla ilgili hiç bir usûle bakmayarak, dîne harfî harfine uymayı gaye edinmişlerdi. Bu yüzden de karşularına çıkan problemleri çözmek için nass bulamadıkları zaman susar ve fetvâ vermezlerdi.*^x Hadis Ekolü mensupları bu yüzden şiddetli eleştirilere uğramışlardır. el-Hattâbî'nin kaydına göre, onların bütün düşünceleri, rivayetleri ve rivayet yollarını toplamak, bir çoğu mevzû (uydurma) ve maktûb olan şâz ve garîb haberleri araştırma gibi hususlardır. Onlar, asıl metinlere riayet etmemekte, hadislerin anlamlarını kavramaya, onların sırlarını açıklamaya çalışmamaktaydılar. Hz. Peygamber'in sözlerindeki cevherleri ve fıkıh bilgilerini çıkarmaya gayret etmiyorlar, böyle olduğu halde fakihleri ayıplıyorlar, onların sünnetlere muhalefet ettiklerini ileri sürüyorlardı. Halbuki kendileri, onlara verilen ilme ulaşmaktan âcizdiler ve fukahâ hakkında kötü söz söyleyerek günâha girmekteydiler.^{xi} ez-Zehabî ise, Hadis ekolüne mensup olanların çoğunun bir şeyden anlamadığını, hadisi öğrenme ve amel etmede himmetlerinin olmadığını, yanlarında sahih ile uydurma hadisin farkının bulunmadığını, bütün gayretlerinin câhil şeyhlerden hadis dinlemek, rivayetlerin ve cüzlerin sayısını çoğaltmaktan ibaret olduğunu söylemektedir. ez-Zehabî'ye göre, bunlar, hadis âdâbıyla edeplenmez ve semâ (hadis dinleme) sarhoşluğundan ayılmazlar. Bir yandan cüz dinlerler, diğer yandan kendi kendine bunu elli sene veya daha uzun bir süre nasıl rivayet edebileceklerini düşünürler.^{xii} ed-Dehlevî ise, Hadis Ekolü içerisinde yer alanların, re'y ve kıyâstan hoşlanmayan, mecbur kalmadıkça ıstınbatta bulunmayan, fetvâ vermeyen, gerçekleşmemiş olaylar hakkında hüküm vermekten kaçınan, bütün güçlerini hadis toplamaya ve rivâyet etmeye harcayan kimseler olduğunu belirtmektedir.^{xiii} Kaynaklarda yer alan birtakım bilgilerden, bu anlayıştaki kimselerin çok basit şeylere bile karşı çıktıkları anlaşılmaktadır. Söz gelimi, hadislerin konularına ayrılarak, kullanım kolaylığı sağlaması açısından çeşitli başlıklar altında tasnif edilmesi hususu bunlardanır. Ebû Nuaym'ın kaydettiğine göre, Tarsus'ta hadis rivayetiyle meşgul olan Abdullâh b. el-Mübârek'in yanına uğrayan Hammâd b. Usâme el-Kûfî, ona: "Bu konu başlıklarını ve hadisler için yaptığınız bu tasnifi hoş karşılamıyorum. Hocalarımızın böyle şeyler yaptıklarını görmedik" diyerek eleştirmiştir.^{xiv} Kaydetmiş olduğumuz bu rivayet, Hadis Ekolü mensuplarının anlayışını yansıtan tipik bir örnektir. Zamanımıza kadar çeşitli şekillerde yansımalarını gördüğümüz bu zihniyetin, faydalı ve gerekli olsa bile ilerleme ve gelişmenin önünü kapatacağı, durgunluk ve gerilemeye sebep olarak, toplumda birçok sıkıntılara yol açacağı açık bir husustur. Şimdiye kadar her bilim adamı, sadece hocalarından görüp öğrendikleriyle yetinse ve insanlığın faydasına olan yeniliklere karşı çıksaydı, herhalde insanlık bulunduğu başlangıç noktasından bir adım bile ileriye gidemezdi. Son dönem hadis

bilginlerinden Abdü'l-Fettâh Ebû Ğudde, vaktiyle hadislerin tasnifine bile karşı çıkan bu insanların, nassları anlama ve yorumlamada gerektiği zaman re'y ile amel eden kimselere karşı çok daha şiddetle karşı koyacaklarında şüphe yoktur, kanaatindedir.^{xv} Yine konuyla ilgili olarak kaynaklarda yer alan bazı bilgilerden anlaşıldığına göre, Hadis ekolü mensupları, Re'y ekolüne mensup olan bilginlerin kıyâsa başvurarak pek çok problemi çözmelerini, onların esas delilleri, özellikle Sünnet'i terk ettikleri ve re'ye başvurmak suretiyle dinde bid'atçılık yaptıkları tarzında anlamış ve etrafa bu şekilde yayarak, bu kimseleri suçlamışlardır. Bu şekilde ağır ithama uğrayanların başında hiç şüphe yok ki, Ebû Hanîfe'nin hocası Hammâd b. Ebî Süleymân gelmektedir.^{xvi} Nitekim İmâm Mâlik'in bu konuda şöyle dediği nakledilmektedir:

“Bize göre Iraklılar makbûl kimselerdi. Ne zaman ki kendisine Hammâd denilen bir adam ortaya çıktı, bu dine itiraz etti ve re'yi ile söz söylemeye başladı...”^{xvii}

Burada, hicrî ikinci asrın ikinci yarısından itibaren hadisçilerin başkalarına hücum edebilecek bir dayanışma içine girdiklerini kaydetmek yerinde olacaktır. Artık onların elinde, cerh ve ta'dil sultanı vardı ve bu, hasımlarıyla mücadelede kullandıkları en güçlü silahtı. Elbette akılcı Hanefî ekolü de bu hasımlardan birisiydi.^{xviii} Kur'ân'da anlatılan imânın kognitif (ilim ve fikirle ilgili) bir yanı olduğu için, Hadis ekolü mensuplarınca hedef seçilen Hanefî-Mâtüridî geleneği, imân ile ma'rifet arasında organik bir bağ kurmakta ve imân etmeyi, akla, ma'rifete, irade ve muhabbete dayanan rasyonel bir faaliyet olarak görmekteydi.

İslâm'ın doğduğu merkezde bulunuşları sebebiyle Hadis ekolü mensuplarının ellerinde bol miktarda hadis malzemesi vardı. Iraklılar ise, bu devirde din adına yalan söylenmeye başlandığı ve hadis uydurulduğu için, yaşadıkları muhit gereği hadisler üzerinde şüpheli davranarak, re'ye daha çok yer vermek zorunda kalmışlardı.^{xix} Fakat hayatın getirdiği yeni problemler Hadis Mektebi mensuplarını da zorlamış, ortaya çıkan meselelerin çözümünde re'y ve icthada yer vermek istemedikleri için, Re'y Ekolü mensuplarına oranla hadis kabulünde gevşeklik ve tolerans göstermişlerdi. Bunun sonucu olarak da, bir çok zayıf ya da uydurma rivayet bu anlayıştaki kimselerce kabulle karşılanarak, bazı İslâmî kaynaklara girebilmiştir. Hadis Ekolü mensuplarının bu anlayışlarının oluşmasında ‘*Biz kimiz ki, kendimizi Hz. Peygamber'in ve onun ashâbının yerine koyalım*’ düşüncesi etkili olmuş olmalıdır. Bir konuda re'y ve icthada dayanılarak hüküm verilmesi, ‘Hz. Peygamber'in hadisleri ve onun ashâbının sözleri terkediliyor’ gerekçesiyle Hadis Ekolü mensuplarının sert tepkisiyle karşılaşmış ve bu tür kimseler bid'atçılıkla suçlanarak re'y ve icthâd kötülenmiştir. Hadisçilerle Re'yciler arasında cereyan eden bu mücâdele, hicrî ikinci asrın sonlarından itibaren 2-3 yüzyıl boyunca canlı bir şekilde devam etmiştir. Üçüncü asırdan itibaren hadisçilerle Re'ycilerin anlayışları arasındaki fark, uzlaşma noktasından çok ötelere taşınmıştır. Bu iki

ekol arasındaki ihtilâfın temel sebeplerinden birisinin, aynı dönemde yaşayan âlimlerin ilmî rekabet içinde bulunmaları, diğerinin de, Arap – Mevâlî çekişmesi olduğu kaydedilmektedir.^{xx} Nitekim re'y kullanımını tamamen Mevâlî'ye^{xxi} bağlayan Süfyân b. Uyeyne'nin sözleri konuya açıklık getirmektedir:

“Ebû Hanîfe ortaya çıkıncaya kadar Kûfelilerin durumu iyiydi. Mûsâ dedi ki: ‘Ebû Hanîfe, bu ümmetin kölelerinin çocuklarından biridir. Annesi Sind’li, babası Nebtî’dir. Re’yi ortaya atanlar üç kişidir ve bunların hepsi de köle çocuklarıdır: Medîne’de Rebîa, Basra’da Osmân el-Bettî, Kûfe’de Ebû Hanîfe.’”^{xxii}

Şayet doğruysa, Süfyân b.Uyeyne'nin yukarda kaydettiğimiz sözlerinde, o dönemin olumsuz tesirini ve İslâm tarafından yasaklanmış asabiyyet davasının, Arap ırkçılığının şiddetli izlerini görmek mümkündür.

Re'y ekolünün ikinci asırdan itibaren temsilcisi olarak görülen Hanefî Mezhebine yöneltilen ‘Re’ycilik’ ve ‘Halku’l-Kur’ân’ ile ilgili ithamların sebepleri arasında, bazı Mu’tezile ileri gelenlerinin Hanefî mezhebine mensup olmaları da yer almaktaydı. Nitekim akılcı bir ekol olarak bilinen ve hadislerle fazla itibar etmeyen Mu’tezile mezhebi ileri gelenlerinden Bîşr b. Gıyâs el-Merîsî (v.218) ile İbn Ebi Dâvud, Ebû Hanîfe'nin ashâbındandı ve Kur’ân’ın mahluk olduğu görüşünü savunmaktaydılar.^{xxiii} Burada şuna da işaret etmek istiyoruz ki, İslâm tarihinde vahiy-akıl ilişkisine dair tartışmalarda akıl tarafında yer alan Mu’tezile Mezhebi'nin geliştirdiği Kelâm’ın siyasete bulaşması, bazı felsefî usûl ve sonuçların Bâtınîler tarafından kötüye kullanılması, Hanbelî Mezhebi mensupları gibi Kelâm ve Felsefe karşıtlarının çoğunun nazarî ilimlere yeteri kadar aşına olmayışları bu konudaki tartışmaları bir imân-küfür meselesi yönüne çekmiş ve bundan da İslâm düşünce hayatı zarar görmüştür. Ne yazık ki, bu hayat, faaliyet alanının önemli bir kısmında *zayıf akıl* ile idare etmek zorunda kalmıştır.^{xxiv}

Hadis Ekolüne mensup kimselerin eserlerinde, Re’y Ekolü’ne yönelttikleri şiddetli eleştiriler ve hadis kitaplarında re’y’in kötülenmesine dair nakiller, her iki ekol mensupları arasındaki çatışma ve ihtilâfı ortaya koyan birer belge niteliğindedir.^{xxv} Hadis ekolüne mensup olanların, Re’y ve Re’ycilerin kötülenmesi için Hz. Peygamber’in ve ashâbın otoritesinden yararlanma yoluna gittikleri de ortaya çıkmaktadır. Nitekim şu rivayet bu tür nakillere güzel bir örnek teşkil etmektedir:

“ Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan fitnesi en büyük olanı ise, dinde re’yleriyle kıyâs yapıp, bunumla Allâh’ın helâl kıldığını harâm, harâm kıldığını helâl yapanlar olacaktır.”

Re’yi kötileyen Hadis ekolü mensupları, işin içine Hz. Ömer’i de katmışlardır. Nitekim konuyla ilgili bazı rivayetlerde anlatıldığına göre, Hz. Ömer şöyle demiştir:

“Re’y ehli, sünnetlerin düşmanı, hadisleri anlamaktan âciz, ezberledikleri rivayetleri muhafaza edemeyen, dolayısıyla re’y üreten kimselerdir.”^{xxvi}

“Ey insanlar! Re’y, ancak Hz. Peygamber’den geldiği takdirde isabetlidir. Çünkü Onun re’yi ancak Allâh’tandır. Bizden çıkan re’y ise, ancak zan ve zorlamadır.”^{xxvii}

Re’y’i kötöleyen bu rivayetlerin, Hz. Ömer gibi re’y’i çok kullanan, genellikle bu konuda isabet etmiş bulunan ve çok hadis rivayetini şiddetle yasaklayan bir sahâbîden nakledilmiş olması, bunlara güvenilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Üstelik Hz. Ömer, Irak Medresesi’nin temeli sayılan Abdullâh b. Mes’ûd’un kendisini çok taklid ettiği bir kimseydi. Hicâz’da bulunmasına rağmen, onun düşünce tarzı Iraklılarınkine çok benzemektedir. Zaten Abdullâh b. Mes’ûd’u Kûfe’ye öğretmen olarak gönderen de odur. Bu yüzden ona, Re’y Medresesi’nin ilk hocası diyenler de vardır.^{xxviii} Yine, bu tür re’y aleyhtarı rivayetleri ortaya atanlar, Abdullâh b. Mes’ûd’u da ihmal etmeyerek, âdeta alay edencesine bu konuda ondan da yararlanma yoluna gitmişler ve onun şöyle söylediğini nakletmişlerdir:

“Kurrânız ve âlimleriniz yok olup gidiyorlar, insanlar işleri re’yleriyle kıyâs eden câhilleri önder ediniyorlar.”^{xxix}

Bir tesbit olarak kaydetmek gerekirse, re’y aleyhtarı türden rivâyetlerin kaynaklarda oldukça fazla yer tuttuğu gözlenmektedir.^{xxx}

Yukarda kaydettiğimiz türden nakiller, Re’y ve Hadis ekolleri arasındaki tartışmaların geçmişe, yani Hz. Peygamber ve sahâbe dönemine bir yansımından başka bir anlam taşımamaktadır. Çünkü ne Hz. Peygamber, ne de Hulefâ-i Râşidîn döneminde bu tür bir ihtilâf meydana gelmemiştir.^{xxxi} Üstelik Hz. Peygamber, Yemen’e kadı olarak gönderdiği Muâz b. Cebel’in, Kitâb ve Sünnet’te bulunamayan konularda kendi re’y’i ile ictihâd yapacağını bildirmesinden çok memnun olmuştu.^{xxxii} Burada işaret etmek gerekirse, Hadis ekolüne mensup olanların Re’y ehline yönelik bu sert tepkisinde Abbâsî halifesi Me’mûn döneminde siyasi iktidarı ele geçiren Mu’tezile mezhebinin, Hadis ve Sünnet konusundaki olumsuz tutumu da rol oynamış gözükmektedir. *Kanaatimizce, Hadis Mektebi mensuplarının Mu’tezile’ye ve Re’y Ekolüne, kısacası akla ve akıl yürütmeye tepkisinin bir sonucu olarak İslâm toplumunda, akılla ilgili hadislere karşı genellikle olumsuz bir bakış açısı ortaya çıkmış ve İslâm’ı anlamada aklın önemini vurgulayan hadisler zayıf veya uydurma sayılmıştır.*^{xxxiii}

Aklî ve akıllı kullanma konusunda başlangıçta ortaya çıkan bu olumsuz tutum, daha sonraki asırlarda da devam ederek, ne yazık ki günümüze kadar gelmiştir. Günümüz İslâm dünyasında bu zihniyeti daha çok, nakilciliği, tefvîz ve teslimî (kişinin kendisine düşen sorumluluğu yerine getirmeden işlerini Allâh’a ısmarlamasını), yanlış bir tevekkül anlayışını ön plana çıkaran tutumda ve bu tür sosyolojik yapılanmaların bünyesine katılmış kimselerin düşünce ve

söylemlerinde görmek mümkündür. Nitekim zaman zaman bu anlayıştaki kimseler, “*Din naklen gelmiştir, kimsenin dinde akıyla herhangi bir husus ortaya koymaya hakkı yoktur*”, ya da “*Akılla nakil çelişirse nakil esastır*” tarzında nassçı ve sonuç itibarıyla tarihte olduğu gibi hîle-i şer’iyyeye kapı açan bir tarzda görüş ve düşüncelerini dile getirmekte, akılla çatışan naklin te’vîl ve yoruma tabi tutulmasını ‘Mu’tezile Mezhebi’nin ortaya attığı bir ilkedir’ diye reddetmektedirler. Burada, İslâm toplumlarının uzun asırlar boyunca geçirdiği bir çeşit kültür harmanlamasından da söz etmek durumundayız. Nitekim ülkemizde, halkımız pratikte büyük çoğunlukla, Re’y Ekolünün ilmî ve fikrî zeminine oturmuş olan Hanefî Mezhebi’ne mensuptur. Yine inanç sistemi açısından, büyük çoğunlukla Mâtürîdî Mezhebi’nin yorumunu benimsemiş durumdadır. Ancak aynı İslâm toplumunun elinde en güvenilir hadis kaynağı olarak mevcut olan eserler, yani Kütüb-i Sitte ve diğerleri, daha çok Hadis Ekolü çizgisinde bir anlayışa sahip müelliflere ait gözükmektedir. Ayrıca, tarih içinde İslâm toplumu arasında yayılmış olan tasavvufî anlayış ve tarikatlar da, büyük çoğunlukla Şâfiî – Eş’arî çizgisinde bulunduğu imajını vermektedir. Burada, tasavvuf ehli / sûfiler arasında, aklın imân alanına girmemesini savunan ve özü itibarıyla imân dünyasının bir sır dünyası olduğunu, aklın orada yapabileceği bir şey olmadığını söyleyen ve akıl-vahiy ilişkisi konusunda aşırı bir yol olan fideizm / imâncılık ile yakın görüşe sahip olanların mevcut olduğunu da kaydetmek durumundayız.^{xxxiv}

İslâm ülkelerinde yaygın durumda olan tasavvufî anlayış ve bunun uygulayıcısı konumunda olan tarikatlar, nefsin terbiyesi ve ahlâkın güzelleştirilmesi maksadıyla ortaya çıkmışlardır. Bu kurumlar, bu hedeflerini gerçekleştirmek için ta başlangıçtan itibaren mahviyet prensibini ortaya atmışlardır. Bu sebeple tasavvufî eğitim almak için tarîkate giren bir kimsenin / müridin, akıl ve iradesini aradan çekerek, nefsinin arzu ve isteklerine boyun eğmemesini, kısacası kendi benliğinden soyutlanarak mürşidine teslim olmasını istemişlerdir. Kamuoyunda da yaygın olarak bilindiği gibi, bir mürîdin bağlı olduğu şeyhine soru sorması, onu imtihan etmeye kalkışması, onunla ilmî, fikrî tartışmalara kalkışması, o tarîkatın adâbına aykırı kabul edilir. Bu durum, o kişinin henüz nefsi emmare sahibi ham bir kimse olduğuna delil sayılır. Dolayısıyla aslî yapısı mahviyet ve teslimiyete dayanan tasavvufî anlayışta, bunun kurumlaşmış şekillerini oluşturan tarikatlarda, akıl yürütme, sorgulama, tartışma ve akademik eleştirme kendisine yer bulamaz. Kişinin başkalarını değil, sadece kendisini eleştirmesine izin vardır. Görüleceği gibi burada, *ben* yoktur, *biz* anlayışı vardır, başka bir deyişle *birey* yoktur, *toplum* vardır. Bu sosyolojik yapılanmanın içinde birey kendisini daha emniyette ve güçlü hisseder. Maddî ve manevî sıkıntılarından kurtulmayı hedefler, bu yüzden bu tür oluşumlara katılır. Artık kişisel çaba söz konusu değildir, kişinin yerine düşünüp, karar verecek, doğru yanlıştan olmaları sorgulayacak bağlı bulunduğu büyükler vardır. Bundan sonra kişinin gayretleri, içinde yer aldığı

ve kardeş seçtiği toplumla aynı yönde olacaktır. Yine ayrı bir tespit olarak belirtmek gerekirse, cemaat ve tarikat tarzı sosyolojik yapılanmalar, az gelişmiş ülkelerde daha çok yaygın durumdadır. Bireyin, ekonomik açıdan güçsüz, eğitim ve sosyal statü açısından düşük bir konumda oluşu, bu tür toplumsal yapılanmaları güçlendirmektedir. Bu yüzden yoksulluk ve çaresizliğin yaygın olduğu yörelerde tasavvufî anlayış ve tarikatlar daha çok yayılmaktadır. Bu gerçek ülkemizde de farklı değildir. Yine, gerçek anlamda demokrasinin kurulmasının da, hayat standardı üst düzeyde, ekonomik yönden güçlü, sosyal statüsü ve eğitim düzeyi yüksek, kendine güvenen bireylere sahip olmaktan geçtiği açık bir husustur. Cemaat ve tarikatların daha çok yayılma ortamı bulunduğu az gelişmiş yoksul ülkelerin neredeyse tamamının yönetim şekillerinin diktatörlük olması ilginç bir tesadüf olmasa gerektir. Akılcılığı ön plana alan, protestanlığın yaygın olduğu Batı ülkelerinin gelişmiş ve kalkınmış durumda oluşu, buna karşın gelenekçi anlayışın / ortodoksluğun yaygın olduğu ülkelerin az gelişmiş ve nispeten yoksul bir konumda bulunuşu da herhalde bir rastlantı değildir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ülkemizin takip ettiği Batılılaşma çabalarını da bir anlamda, akılcı yönde zihniyet değişimi gayretleri olarak algılamak yanlış olmayacaktır. Bütün bu tespitlerimizden ülkemizin içinde bulunduğu problemlerin ancak akılcı yaklaşımlarla çözülebileceği net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Kaydetmek gerekir ki, toplumumuzun içinde bulunduğu sorunlar, kökleri asırlar öncesine dayanan bir zihniyet ve anlayışın ürünüdür. Günümüzde İslâm toplumları da, özellikle ülkemizde, Re'y ve Hadis ekollerinin temsil ettikleri zihniyeti miras olarak harmanlamış durumdadır. Kabul edilmelidir ki bu husus, toplumda bazen sıkıntılara da neden olmakta, bilgi düzeyi, kültür seviyesi yetersiz durumda olan halkımız bazen hayrete düşebilmektedir. Çünkü onun mensup olduğu mezhebin bilginleri bir konuda bir görüş ve anlayışı dile getirmekte, sahip olduğu tasavvufî kültür ise Hadis Ekolü'nün izlerini takip ettiği için o konuda farklı bir yaklaşım sergileyebilmektedir.

Bütün bu kültür harmanı ve biraz da karmaşa içinde sıkıntılı olsa da net olarak, aklın dindeki konumunu, özellikle hadislerin delil olarak alınması, anlaşılması ve yorumlanmasındaki önemini dile getirmek zorunluluğu vardır. Kaydetmek gerekir ki, Kur'ân ve Sünnet'in yorum ve anlaşılmasında akıl önemli bir yer tutar. Geleneksel tasavvufî anlayışta, müridin şeyhine soru sormasının adâb dışı kabul edilmesine karşılık, soru-cevap metodu, Hz. Peygamber'in eğitim uygulamalarında sıkça yer alan bir husustur. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de de, çeşitli konularda Hz. Peygamber'e yöneltmiş olan sorulardan bahseden çok miktarda âyet bulunmaktadır. Yine Kur'ân-ı Kerim'de, akıl ve akli kullanma ile ilgili olarak yaklaşık 49 âyet vardır. Yüce Allâh'ın tefekkürle ilgili buyruklarının yer aldığı âyet sayısı ise, 18'dir. Ayrıca, düşünmeyi teşvik eden, bunun önemini vurgulayan "zikir" kökünden türeyen âyet sayısı yaklaşık olarak 370'tir.^{xxxv} Kur'ân-ı Kerim'de akıl ve akli

kullanmayla ilgili olarak bu kadar çok âyet varken, Hz. Peygamber'in bu konuda herhangi bir teşvik ve tavsiyede bulunmaması elbette mantıklı gözükmemektedir. Ancak ne var ki, müslümanların elinde mevcut olan ve sahih olarak nitelendirilen hadis kaynakları, doğrudan doğruya aklın önemini vurgulayan hadisleri nakletmemiş gözükmektedirler.^{xxxvi} Yine, sonraki dönemlerde yaşamış olan bazı hadis âlimleri, akılla ilgili hadislerin tamamını uydurma sayar bir tutum içerisine girmişlerdir. Her hususta olduğu gibi elbette akıl konusunda da bir takım hadisler uydurulmuş olabilir. Fakat kesin bir genelleme yaparak, akılla ilgili hadislerin tamamını uydurma kapsamına almak doğru bir yaklaşım tarzı değildir. Kaldı ki akıl, hadis rivayetinde temel bir ölçüdür. Nitekim hadis ravisinde aranan şartlardan en önemlisi, râvinin akıl sahibi olmasıdır.^{xxxvii} Zaten akıl, dinde mükellef olmanın temel şartı olup, akli olmayanın dînî açıdan herhangi bir sorumluluğu da yoktur. Fakat burada, Hadis Ekolüne mensup âlimlerin akla aykırı olan hadisleri uydurma saydıklarını bir kere daha hatırlatmakta yarar vardır.^{xxxviii}

Sonuç olarak, geleceğin ilim adamlarının önünü açmak için, önceki asırlarda yaşamış olup re'ye karşı çıkmış olan bazı âlimlerin bu konudaki olumsuz görüş ve değerlendirmelerine tam bir teslimiyetle boyun eğmeden, aklın dindeki önemini ortaya koyan hadisleri buldukları kaynaklardan tespit ederek, bunları sıhhat açısından yeniden bir incelemeye tabi tutmak, akla ve akıl yürütmeye karşı olumsuz bakış açısı sergilemekten vazgeçmek elzem gözükmektedir. Çünkü, çağımızın insanına Kur'ân ve Sünnet'i anlatmada aklın önderliğine şiddetle ihtiyaç vardır.

DİPNOTLAR

ⁱ 55. Rahmân, 7-8.

ⁱⁱ Aras, Mehmet Özgü, Ebû Hanîfe'nin Hocası Hammâd ve Fıkhî Görüşleri, İstanbul 1996, s. 43.

ⁱⁱⁱ Ünal, İsmail Hakkı, İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu, Ankara 1994, s. 39.

^{iv} Muhammed Zâhid el-Kevserî, İbn Hazm'ın İslâm hukukcularını re'y ve hadis taraftarları olmak üzere ikiye ayırdığını, fakat bu düşüncenin gerçek olmadığını söylemektedir. Bkz. el-Kevserî, Hanefî Fıkhının Esasları, Çevirenler: Abdülkadir Şener – M. Cemal Sofuoğlu, Ankara 1982, s. 23.

^v Kılıçer, M. Esad, İslâm Fıkhında Re'y Taraftarları, Ankara 1975, s. 1.

^{vi} el-Kevserî, age, s. 17; Şener, Abdülkadir, Kıyâs İstihân İstislah, Ankara 1974, s. 51.

^{vii} İbn Kayyim, İ'lâmü'l-Muvakın, Beyrut 1973, I, 81; Aras, age, s. 55.

^{viii} Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal, Kahire 1951, I, 476-478; Ünal, age, s. 38.

^{ix} Krş. Ünal, age, s. 31- 38.

^x el-Hudarî, Târîhu't-Teşrii'l-İslâmî, 5. Baskı, Kâhire 1939, s. 200.

- ^{xi} el-Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed, Meâlîmü's-Sünen (el-Münzirî'nin Muhtasarı ve İbn Kayyim'in Tehzîb'i ile birlikte, Beyrut trs. , I, 6.
- ^{xii} ez-Zehabî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, Beyânu Za'li'l-İlm ve't-Taleb, Dîmeşk 1348, s. 6.
- ^{xiii} Ünal, age, s. 31.
- ^{xiv} el-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh (v.430), Hilyetü'l-Evliyâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tarihsiz, VIII,165.
- ^{xv} Ünal, age, s.30.
- ^{xvi} Aras, age, s. 95-96.
- ^{xvii} İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, (Beyrut 1991 / 1412), II, 14.
- ^{xviii} Ünal, age, s.48.
- ^{xix} Aras, age, s. 43.
- ^{xx} Bkz. Ünal, age, s. 44-48.
- ^{xxi} O dönemlerde İslâm devletinde Arap asıllı olmayan vatandaşlara Mevâlî denilmekteydi.
- ^{xxii} İbn Abdî'l-Berr, Câmiu Beyânî'l-İlm ve Fadlihi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tarihsiz, II, 147-148.
- ^{xxiii} İbn Abdî'l-Berr, age, II,63; el-Hatîb el-Bağdâdî Ahmed b. Ali b. Sâbit, Târîhu Bağdâd, Beyrut tarihsiz, XIII,398.
- ^{xxiv} Gündem, age, s. 132.
- ^{xxv} İbn Mâce, Mukaddime, 8; ed-Dârimî, Mukaddime, 16, 17, 22, 23; Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel, Kitâbu's-Sünne, tahkîk: Muhammed b. Saîd el-Kahtânî, (ikinci baskı, Riyad 1414), I, 192 vd.; Esad Kılıçer, el-Herevî'nin Zemmu'l-Kelâm adlı eserinden re'y ile amel etmenin aleyhinde nakledilmiş olan bazı hadisleri kaydetmiş bulunmaktadır. Krş. Kılıçer, age, s. 5-6.
- ^{xxvi} Bu rivayetler için bkz. İbn Abdilberr, age, II, 134.
- ^{xxvii} Ebû Dâvud, Akdiye, 7 / 3586.
- ^{xxviii} Ünal, age, s. 34.
- ^{xxix} İbn Abdî'l-Berr, age, II, 136.
- ^{xxx} İbn Sa'd, et-Tabâkâtu'l-Kübrâ, Beyrut 1388/ 1968, VI, 250; el-Hatîb el-Bağdâdî, Şerefu Ashâbi'l-Hadîs, Tahkîk: Mehmed Saîd Hatiboğlu, Ankara 1971, s. 74; Ünal, age, s. 35.
- ^{xxxi} Ünal, age, s.33.
- ^{xxxii} Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, V, 230.
- ^{xxxiii} Muhammed Seyyid Derviş, Esnâ'l-Metâlib fî Ehâdîsi-Muhtelefeti'l-Merâtib, Mısır 1355, s. 272-273; İzmirli İsmâil Hakkı, Siyer-i Celîle-i Nebviyye, 1332, s. 142; Cihân, Sadık, Uydurma Hadislerin Doğuşu Siyâsî ve Sosyo- Politik Olaylarla İlgisi, Samsun 1996, s. 27; Kandemir, M. Yaşar, Mevzû Hadisler Menşei Tanıma Yolları, Tenkîdi, Ankara 1975, s. 171.
- ^{xxxiv} Gündem, age, s. 130.

^{xxxv} Krş. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzî'l-Kur'âni'l-Kerîm, s. 270-275, 468-469, 525,

^{xxxvi} Akıldan bahsededen bazı hadisler için bkz.; el-Buhârî, Eşribe, 2, 5 ; Müslim, Tefsîr, 32, 33; en-Nesâî, Eşribe 20; Ebû Dâvûd, Eşribe 1; el-Buhârî, el-Edebü'l-Müfred, Bâbu'l-Akl fi'l-Kalb, 250 / 547; İbn Mâce, Tıb 22/ 3488; ed-Dârimî, Sünen, II, 525, no: 3327, 3348; et-Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, VIII, 283, no: 8086; XVII, 290, no: 800-801; el-Mu'cemü'l-Evsat, III, 503, no: 1866; el-Mu'cemü's-Sağîr, II, 21, no: 705; el-Beyhakî, es-Sünen, X, 109, no: 20093; el-Hâkim, el-Müstedrek, IV, 234-235, 454, no: 7479, 7481, 8255; el-Hâris b. Ebî Usâme, el-Buğyetü'l-Bâhis, II, 800, 802, 803, 805-808, 810-812, 815; no: 810, 815, 818, 823, 824, 826, 828, 832, 834, 838, 847.

^{xxxvii} Subhî es-Sâlih, Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları, Tercüme: M. Yaşar Kandemir, (İkinci baskı, Ankara 1973), s. 103-104; Koçyiğit, Talat, Hadis Usûlü, Ankara 1975, s. 46.

^{xxxviii} Kandemir, age, s. 183; Cihan, age, s. 16-17.